

УДК 36-056.262

ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ З ВАДАМИ ЗОРУ

Білик Юлія Вікторівна
Василенко Олена Миколаївна
м.Хмельницький

У статті розглянуто психолого-педагогічну характеристику дітей з вадами зору; досліджено особливості їх поведінки та життєдіяльності; визначено умови формування повноцінної особистості дитини з вадами зору; розглянуто вплив стилю сімейного виховання на психофізичний розвиток дитини з вадами зору. У статті також визначено категорії дітей з вадами зору, причини виникнення зорової патології у них та вплив цієї патології на їхній розвиток.

Ключові слова: діти з вадами зору, поведінка, життєдіяльність.

Постановка проблеми. Втрата здоров'я для кожної людини є болісною, і запобігти цьому не може навіть найрозвинутіше, економічно процвітаюче суспільство. Залишаючись і до сьогодні актуальним, це питання набуває більшої гостроти і важливості на початку третього тисячоліття, у час суспільних перетворень, які суттєво впливають на долю окремої людини і визначають її життєвий шлях. Велику роль у створенні благополучних соціальних умов для нормальної життєдіяльності інвалідів відіграє рівень усвідомлення цієї наболілої проблеми у суспільстві.

Внаслідок відсутності сприятливого середовища для задоволення потреб дітей з вадами розвитку, обмеження їх соціокультурної мобільності особливо актуальним постає питання їхньої соціалізації та адаптації до навколишнього світу. Українське суспільство має приділяти велику увагу пошуку, розробці і впровадженню моделей соціальної підтримки цих дітей, адаптувати існуючі в ньому стандарти, які б найбільше відповідали їхнім потребам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над пи-

таннями розробки і застосування ефективних форм і методів роботи з дітьми, які мають порушення у розвитку працювали такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як: В.Бочелюк, О.Безпалько, І.Грига, Е.Даніелс, Н.Жигайло, І.Зверєва, І.Іванова, А.Капська, А.Колупаєва, Г.Лактіонова, М.Лукашевич, І.Мигович, Т.Семигіна, П.Таланчук, С.Толстоухова, А.Турубарова, Л.Тюптя, М.Фірсов, О.Холостова, М.Чайковський, Є.Ярська-Смирнова та інші вчені.

Проблеми життєдіяльності дітей з вадами зору розглянуті у дослідженнях Г.Григор'євої, М.Земцова, Н.Кияниці, З.Кручиніна, К.Лебединської, В.Мясищева, Л.Новікової, Є.Синьової, Л.Солнцевої, В.Феоктистової, І.Холковської, В.Шнайдер, Д.Уоррена.

З огляду на це, **метою статті** є дослідження особливостей життєдіяльності дітей з вадами зору в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільшу кількість інформації про навколишній світ людина отримує через зір. Саме він виступає тією аналізаторною системою, яка дозволяє отримати найбільше вражень про навколишні предмети і явища. Такі ознаки предметів, як світло, колір, форма, відстань, протяжність, розмір ми отримуємо завдяки зору. Розвиток орієнтування в просторі також значною мірою залежить від зорового сприймання. Зорові відчуття забезпечують людину найбільш диференційованими відомостями про те, що її оточує. Зокрема, відомо, що людина протягом дня робить 100000 зорових фіксацій [3, с.124-125].

Зір (від лат. *visus* – зір) – це здатність організму сприймати і диференціювати світлові подразнення за допомогою зорового аналізатора, що реалізується через зорову сис-

тему або зоровий аналізатор людини, який являє собою сукупність нервових структур, що сприймають і диференціюють світлові подразнення і визначають силу, напрямок, активність світла, його віддаленості, тобто проводять складну зорову орієнтацію в просторі [3, с.124].

Зір відіграє провідну роль в орієнтуванні, пізнавальній та трудовій діяльності людини. За його допомогою сприймаються предмети: розрізняються форми, величини, розміри, відстані, кольори та світлотіні. Через візуальний канал людина здобуває уявлення про себе і світ. Зоровий контроль має велике значення для розвитку рухів людини. Візуальне сприймання людьми одне одного дуже важливе для встановлення міжособистісних стосунків і визначається функціонуванням зорового аналізатора. При порушенні його діяльності у дитини виникають значні труднощі в пізнанні світу та орієнтуванні в ньому, в здійсненні контактів із людьми, що її оточують, у різних видах діяльності [1, с.92].

Залежно від часу настання дефекту виділяють *дві категорії дітей*:

- сліпонароджені – це діти з уродженою тотальною сліпотою або осліплі у віці до трьох років. Вони не мають зорових уявлень, і весь процес психічного розвитку здійснюється в умовах повного випадання зорової системи;

- осліплі – діти, що втратили зір у дошкільному віці та пізніше [1, с.92-93].

Причини виникнення зорової патології прийнято поділяти на вроджені і набуті.

Вроджені порушення зорової функції обумовлюються генетичними факторами (наприклад спадковими формами вроджених катаракт) а також – хворобливими впливами на організм у період ембріонального розвитку. У цьому аспекті для вагітної жінки небезпечними є такі фактори, що викликають зорову патологію: токсоплазмоз; захворювання червінкою, особливо в перші місяці вагітності, коли у плоду відбувається формування зорової системи; різні патології під час пологів, що викликають крововиливи в мозок у ділянці очей, переломи та зміщення кісток черепа [4].

Набуті зорові аномалії поширені значно менше, ніж вроджені. У цьому аспекті значну роль відіграють досягнення медицини, заходи профілактичного характеру, внаслідок чого практично ліквідовані випадки глибоких порушень зору у дітей, викликані різними інфекціями. Проте набуту зорову патологію можуть викликати й ускладнення після таких захворювань організму, як грип, туберкульоз, менінгіт, менінгоенцефаліт, віспа, кір, трахома, туберкульоз очей, скарлатина, а також травматичні пошкодження мозку і очей.

Набуті порушення зору не так глибоко відображаються на розвитку особистості. Велике значення має той факт, наскільки у дитини чи дорослого збереглися уявлення про навколишній світ, наскільки є розвиненими навички практичної діяльності.

Найбільш значущим видом обмеження життєдіяльності дітей з інвалідністю даної категорії – обмеження здібності до орієнтації – здібності визначатися в часі і просторі. Як свідчать дані В.Менделевич, діти з подібними дефектами органів чуттів стають нерішучими, боязкими, залежними від близьких. У них нерідко формуються надцінні ідеї ущербності, що поєднуються з такими якостями особистості як принциповість, справедливість, високий рівень моральних вимог до себе й оточуючих [1, с.93].

Радянський вчений А.Літвак вважав, що складність вивчення психіки сліпих і слабозорих полягає в тому, що в них досить різноманітний характер захворювання й ступінь порушення основних зорових функцій (гострота зору, поле зору й ін.). А.Літвак виділив особливості психічного розви-

тку сліпої або слабозорої дитини. По-перше, ряд психічних процесів (відчуття, сприйняття) виявляються в прямій залежності від глибини дефекту, а деякі психічні функції (кольоровідчуття, швидкість сприйняття й ін.) залежать також і від характеру патології; по-друге, є психічні процеси й стани, на які порушення зору роблять опосередкований вплив (наприклад, мислення, розвиток якого до певного моменту залежить від порушень в області сприйняття та уявлення); по-третє, є такі структурні компоненти психіки, які ні від глибини дефекту, ні від характеру патології зору виявляються незалежними (світогляд, переконання, темперамент, за винятком його зовнішніх проявів, моральні риси характеру і таке інше) [1, с.93-94].

При порушенні зору виникає ряд вторинних відхилень: відхилення у фізичному розвитку, спостерігається обмеження рухової активності дитини; при значній або повній втраті зору порушуються координація, витривалість, швидкість і ритм рухів та ослаблюються пізнавальні процеси. Так на думку, Л. Кузнецової, сліпота та глибокі порушення зору викликають відхилення у всіх видах пізнавальної діяльності. Знижується кількість одержуваної дитиною інформації й змінюється її якість. Відбуваються якісні зміни системи взаємин аналізаторів, виникають специфічні особливості в процесі формування образів, понять, мови, у співвідношенні образного й понятійного мислення, орієнтуванню в просторі. Значні зміни відбуваються й у фізичному розвитку: порушується точність рухів, знижується їхня інтенсивність. Отже, в дитини формується своя, дуже своєрідна психологічна система, якісно й структурно не схожа з системою дитини, яка нормально розвивається [1, с.94-95].

Своєрідність становища сліпої дитини у середовищі інших поглиблюється помилками у її вихованні, переважно обумовленими явищами гіперопіки. Водночас спостерігаються і протилежні випадки, коли оточення або не рахується з проблемами дитини з вадами зору, або, навпаки, завищує вимоги до неї. Це може викликати небажані відхилення в особистісному становленні дитини – низьку самостійність, негативізм, розбещеність, або навпаки, надмірну самовпевненість чи захисні психічні реакції.

На відміну від сліпонароджених, діти, які осліпли після певного періоду нормального розвитку, зберігають зорові уявлення, сформовані у них раніше. Такі сліди зорових уявлень залишаються у свідомості дитини завдяки образній пам'яті і відіграють важливу роль у відновленні образів і предметів під час сприймання їхнього словесного опису. Ступінь збереження зорових уявлень залежить від віку, в якому відбулось порушення зору, від змісту й організації пізнавальної діяльності сліпих дітей. Необхідно відзначити, що образні уявлення у них можуть зберігатись досить довго, навіть протягом усього життя.

Втрачена функція зору компенсується у сліпих дітей за допомогою активної діяльності збережених аналізаторів – слухового, тактильного, смакового, шкіряного та ін. У процесі розвитку в сліпих утворюються нові способи сприймання та аналізу дійсності, орієнтування в просторі, що відіграє відповідну роль у їхній пізнавальній діяльності. Велику роль тут набувають спеціально організоване навчання і виховання сліпих дітей, що попереджає і коригує виникнення вторинних відхилень їхнього розвитку, формує та стимулює компенсаторні процеси. Принципово важливим для забезпечення успішного компенсаторного розвитку сліпих є формування у них високих соціальних мотивів, забезпечення свідомості та активності у різних видах діяльності, виховання настирності та самостійності, оптимізація процесу їхнього спілкування у колективі [5].

У сліпих і слабозорих дітей науковці відзначають закономірні зміни у сфері зовнішніх емоційних проявів. Всі виразні рухи (крім вокальної міміки) при глибоких порушеннях зору ослаблені. Навіть безумовно-рефлекторні виразні рухи, що супроводжують стан горя, радості, гніву тощо та виявляються при глибоких порушеннях зору у вельми ослабленому вигляді. Виняток становлять лише захисні рухи, що супроводжуються переживанням страху [3].

Сліпі і слабозорі діти можуть з цікавістю слухати співрозмовника, підперши голову рукою. Учнів у такій позі часто можна побачити на їх улюблених уроках у школах. Така поза сприймається здоровими дітьми і дорослими як вираз нудьги і втрати інтересу до заняття. Тому це може призводити і часто призводить до непорозуміння між сліпими і слабозорими дітьми та зрячими.

Слід зазначити й те, що «погляд у бік» у сліпих і слабозорих дітей може бути викликаний глибоким порушенням зору. Наприклад, дитина з бічним полем зору при розгляданні співрозмовника змушена спрямовувати погляд у бік, так як на співрозмовника в такому випадку буде спрямована частина ока, яка бачить. Але такий погляд зрячими сприймається як вираз сумніву й підозри [3]. Проте цікавим є той факт, що діти з глибокими порушеннями зору здатні зрозуміти почуття та емоції інших людей за допомогою дотику. Про це говорять багато фактів, коли тотально сліпа дитина, легенько торкнувшись вказівним пальцем правої руки куточка губ співрозмовника, може швидко і дуже вірно

охарактеризувати його настрій в той момент [1].

З огляду на ці та інші особливості поведінки дітей з порушенням зору, в них з раннього віку формуються емоційні переживання, але глибина і гострота реагування залежать від віку, типу особистості, здатності дитини до адаптації. Усі ці переживання підтримуються поступовим усвідомленням обмежень своїх можливостей. Часто це проявляється в станах тривоги й страху, що може призвести до виникнення та закріплення такого стану як просторова тривожність (нездатність ефективно діяти навіть в звичних умовах). Для попередження та подолання цього стану батькам і вчителям треба допомогти дитині усвідомити, що такий стан викликаний загальним нервовим напруженням і навчити дитину прийомам його подолання – методам психічної саморегуляції (вправи на самоконтроль, навіювання) [2, с. 31].

Висновки. Таким чином, провідний вплив на формування повноцінної особистості дитини з вадами зору мають позитивні умови її соціального оточення: емоційно насичене та адекватне потребам дитини сімейне виховання, формування у неї високих соціальних мотивів, заохочення активності у різних видах діяльності, навчання навичкам самостійності та оптимізація процесу спілкування у колективі.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку є обґрунтування форм і методів роботи фахівців соціальної сфери з дітьми, які мають вади зору в загальноосвітньому навчальному закладі.

Література та джерела

1. Бочелюк В.Й. Психологія людини з обмеженими можливостями: Навч. посіб. / В.Й.Бочелюк, А.В.Турубарова. – К.: «Центр учбової літератури», 2011. – 264 с.
2. Про світ дітей з особливими потребами: [порадник керівникам освітніх установ, вчителям, вихователям дошкільних закладів, шкіл-інтернатів та груп продовженого дня, батькам щодо роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку / упоряд. В. І. Шнайдер]. – Кам'янець-Подільський: Абетка – НОВА, 2003. – 140 с.
3. Синьова Є.П. Тифлопсихологія: підручник / Є.П.Синьова. – К.: Знання, 2008. – 365 с.
4. Специальная психология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / под ред. В. И.Лубовского. – М.: Академия, 2006. - 464 с.
5. Федоренко С. Тифлодидактика: навчальний посібник для студентів ВНЗ / С.В.Федоренко. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2009. – 144 с.

В статье рассмотрена психолого-педагогическая характеристика детей с нарушением зрения; изучены особенности их поведения и жизнедеятельности; выделены условия формирования полноценной личности детей с нарушением зрения; рассмотрено влияние стиля семейного воспитания на психофизическое развитие ребенка с изъянами зрения. В статье также определены категории детей с нарушениями зрения, причины появления зрительной патологии у них и влияние этой патологии на их развитие.

Ключевые слова: дети с нарушением зрения, поведение, жизнедеятельность.

Due to the lack of an enabling environment to meet the needs of children with disabilities, the limiting of their sociocultural mobility, the issue of their socialization and adaptation to the world has become of partial importance. In this article psychological and pedagogical characteristics of shortsighted children have been determined; the particularities of their behaviour and activity have been analyzed; conditions of fully fledged personality development of shortsighted children have been researched; causes of visual pathology and it's influence on the development of children have been determined. Different opinions of native scientists about the influence of visual pathology on mind and physical activity of children with sight problems and blind children were investigated, also the influence of style of family education on psychological development of children with sight problems have been analyzed. The article has considered the influence of positive conditions of social surrounding on the formation of child's personality with sight problems: family education which can satisfy child's needs, formation of positive values and social motives, encouraging of children to take an active part in different spheres of activity and teaching of skills how to be independent.

Key words: shortsighted children, behaviour, activity.